

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Újabb adatok a Manasses-Manasz család származásáról és Eliadész Manaszisz életéről

„Ott ültünk a közös ős, Manasz Iliades képe alatt – és a fiú rámutatott a képre. «Manaszjak vagyunk Margit néni – én azt hiszem ez a tragédiánk. Sok ezer éves civilizációt, finom rezgéseket hoztunk át magunkkal a vérünkben, ami itt egy külön légkört von körénk, és idegenné tesz a többiek között. – Ha bárhova belépünk, mindenki megérzi, hogy mások vagyunk – a figyelem felénk fordul, az érdeklődés... Miért? Mi van bennünk? – a görög vér? A görög civilizáció?»¹

Az 'Osváth–Zlinszky családban² tartja magát az a szemérmes legenda, miszerint Eliadész Manassis, vagyis magyarosan Manaszisz Eliadész (1733–1813) azért kerülhetett oly fiatalon a bukaresti fejedelmi iskola tanári karába, majd rektori tisztségébe, mert kétségtelen tehetségén túl az a tény is segítette, hogy atyja, akinek nevét a családi hagyomány nem őrizte meg, Alexandru Ipsilanti (1736–1807) sztambuli fődragomán, majd havaselvei fejedelem (1774–1782; 1796–1797)³ háza népéhez tartozott. Eliadész pedig, ezen elgondolás szerint, azért született Melenikben, mert ez a pompás éghajlatú, gyönyörű fekvésű macedóniai kisváros a magasabb kort elért kiérdemesült fanarióta tisztviselők kedvelt pihenőhelye volt, ahová, ha sikerült élve megúszni veszélyes hivatásukat, nyugdíjas éveikre visszavonultak. Ez történhetett eszerint Eliadész atyjával is. E feltételezésre sokáig nem találtunk adatot, Melenik neve fel sem bukkan D-M. Sturdza családtörténeti enciklopédiájában!⁴ Az is elle ne szólt, hogy Alexandru Ipsilanti csak 1771-ben nyerte el a nagy dragománi

¹ Részlet Manasz Margit *Naplójából*, 1935.

² 'Osváth György (szül. 1931. szeptember 25-én Budapesten) és Zlinszky János (1928–2015) Manasz Margit unokái.

³ Alexandru Ipsilanti 1786–1788 között Moldva fejedelme is volt.

⁴ Mihail-Dimitri Sturdza: *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople*. Paris, 1983. Chez l'auteur, 7, rue de la Néva, F-75008 Paris, 127.

(*grand drogman*) tisztséget, s addigra Eliadész Manaszisz atyja, korábbi feltevezésünk szerint, aligha lehetett már az élők sorában. Az Ipsilanti familia családfáját tüzetesebben átnézve azonban kiderül, hogy a feltevésnek annyiban mégis lehet igazság-magva, hogy már Alexandru Ipsilanti édesapja, Ion (Ienachi) Ipsilanti is korábban, az 1760-as években a Fényes Porta főtölmácsa volt, így az valóban elképzelhetőnek látszott, hogy az ő meghitt embere lehetett a „névtelen” Manasses-Manaszysz ős, s nem zárhattuk ki, hogy az Ipsilantiak Fanar-negyedi palotájában élt egy darabig!

Ezt a tetszetős teóriát az a tény sem rendíti meg, hogy a legnagyobb román történetíró, Nicolae Iorga (1871–1940) épp Bizánccról szóló alaplírájában ez az értesülés olvasható: „A neves bukaresti professzor 1750 után, Manassès Heliade, egy macedóniai férfiú volt, aki Páduában és Bolognában végezte tanulmányait, s aki nem csupán «bölcs orvos» [újjörög nyelven: *iatropol*] volt, hanem a fizika és a matematika iránt is érdeklődött s a lipcsei egyetemet is látogatta.”⁵ Ide írjuk Iorga ugyanebből a toposzból származó vélekedését, miszerint: „*Manasse Héliade volt az, aki Ipsilanti oktatási reformját bevezette!*”⁶

A makedo-román eredet mellett szól az is, hogy Camariano-Cioran szerint „hosszú ideje” – 1766 óta biztosan – kapcsolatban áll nagyszabasi kereskedőkkel, akiknek döntő többsége szintén arumén, vagyis Epiruszból és főként Macedóniából elszármazott kalmár, akik sok helyen, így Szébenben is, kereskedőházat tartanak fenn.⁷ A román történész által idézett levél szerint Eliades Manassis segítségét kéri, hogy szerezzen nekik valakit a helyi görög tannyelvű iskola tanári karába.⁸

Ennél is többet nyom a latban, hogy Eliadész ebből a körből választ feleséget is: *Mannicati* (Manicatis) Erzsébetet, aki egy dúsgazdag levantei keres-

⁵ „un Macédonien, Manassès Heliade”, Nicolas Iorga: *Byzance après Byzance*. Avant-propos d’Alexandre Paléologue. Éditions Balland, Paris, 1992, 225.

⁶ Uo.

⁷ Vö. Füves Ödön: Görögök a Duna–Tisza közén. Különlenyomat az *Antik Tanulmányok* 1966/1. számából, Budapest 1966, 92–98.; Uő: A görög kereskedők bevándorlása Pestre 1718–1774 között. Különlenyomat az *Antik Tanulmányok* 1975/1. számából, Budapest 1975, 118–125.

⁸ Ariadna Camariano-Cioran: *Les académies princières de Bucarest et Jassy et leurs professeurs*. Thessaloniki, 1974, Institute for Balkan Studies, 402.

kedő⁹ leányát.¹⁰ A frigyből több gyermek is származott, kettő közülük Eliades nyomdokain ugyancsak a bukaresti alma mater növendéke volt, s jó tanulmányi eredményeikért ki is tüntették őket.¹¹ Egyikük talán azonos azzal a Théodose *Manassès Iliadis*-szal, akinek a neve egy Fourcroy nevű francia szerző „Philosphie chimique” c. művének 1802-ben Bécsben megjelentetett kiadása görög fordítójaként maradt fenn – azzal a megjegyzéssel, hogy a fordító még ugyanabban az évben „sorvadásban” jobb létre szenderült.¹² S Mannicati Erzsébet minden bizonnyal annak a Jean *Manicatis*nak is rokona, akit egy kútfő szerint 1785. szeptember elsején kineveztek a bukaresti S. Sava „fejedelmi akadémia” orvosának¹³ – nagy valószínűség szerint E. Manassis közbenjárására ...

Feltevésünk szerint a továbbélő sokrétű bizánci hatás egyik következménye lehetett, esetleg, maga a családnév is: a XII. században Konstantinápolyban tevékenykedett Constantinos *Manasses* bizánci krónikaíró (meghalt 1187-ben), akinek *Sinopsis istoriki* című, 6733 versszakba foglalt, metaforákkal, retorikai fordulatokkal és mitológiai célzatokkal megtűzdelt „világkrónikája” a kor egyik legsűrűbben forgatott kézikönyve volt, s mint ilyent a XIV. század közepén közép-bolgárra is lefordítottak.¹⁴ Az pedig nem csupán a fanarióta-családokban fordul elő, hogy valamilyen híres ős keresése jegyében

⁹ A „levantei” megjelölés minden közvetítő-kereskedelemmel foglalkozó egyénre (görögökre, macedo-románokra [aruménekre], románokra), illetve szervezeteikre vonatkozott, etnikai eredetüktől függetlenül. Lásd erről bővebben: Miskolczi Ambrus: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság Kelet–Nyugati közvetítő szerepe (1780–1860)*. Akadémiai, Budapest 1987. (Értekezések a történeti tudományok köréből.), 174., 107.

¹⁰ Feltételezésünk szerint E. Manassis sógora (unokaöccse?) lehet az a „Jean Manikatis” (Joannes Manikati Saphrani), aki 1831-ben nyilvános vitában szintén orvosdoktori fokozatot szerzett *De Clysteribus eorumque effectibus, consensu inclyti medicorum ordinis in Regia Fridericiana PRO GRADU DOCTORIS summisque in medicina honoribus ac privilegiis solemniter impetrandis A. D. XI. AVG. MDCCLXXXI. M. L. Q. S. publicae disputabit Joannes Manikati Saphrani Cibiniensis (Halae Saxonum Stanno Orphanotrophel)* című értekezésével. Vö. Camariano-Cioran: *Les académies princières...* id. mű, 52., 402.

¹¹ Uo., 404. (a 210. számú lábjegyzetben.)

¹² Uo., 407. (a 220. számú lábjegyzetben.)

¹³ Uo., 52.

¹⁴ Lásd *Istoria literaturii române*. I. (második, javított kiadás). Editura Academiei Republicii Socialiste România, București 1970, 262.

régmúlt idők 'nagy neveit' választják, mint éppen az Ipsilantiak esetében is történik erre kísérlet.¹⁵

Másik felvetésünk prózaibb természetű: Epiruszban létezik (legalábbis a XIX. században még létezett) egy *Manassi* nevű község a Zagori hegységben. Ez onnan tudható, hogy az onnét Havaselvére elszármazottak között 1884-ben gyűjtést indítottak a helyi iskola céljaira.¹⁶ S közismert dolog, hogy az emberek, igen gyakran őseik ismert, vagy annak vélt származási helye alapján különböztetik meg családjaikat – és nem csupán magyar nyelvterületen.

Újabb adatok

A kutatói szerencse jóvoltából Nicolae Iorga „A Románok története” c. összefoglaló munkája VIII. kötete egyik eldugott lábjegyzetében 2016 decemberében találtunk egy igen „érdekes” nevet – méghozzá 1782 márciusából, vagyis épp akkortájt, amikor a fiai 1781. decemberi hebehurgya ausztriai „kirándulása” miatt – Iorga szavaival – „szerencsétlenné tett” Ipsilanti kérvényezi a török hatóságoktól, hogy önkéntes lemondása után elfoglalhassa Curù-Ceşmè-i nyári rezidenciáját.

A szövegösszefüggés: „[1782] Márciusban [A. Ipsilanti] Konstantinápolyban volt, az öt szerencsétlenné tevő gyermekeire várva a Curù-Ceşmè-i vidéki házában, ahová visszavonult.”¹⁷ Az ehhez a szövegrészhez tartozó (7. számú) – egyelőre kissé talányos – Iorga-jegyzet így fest: „Facáné [Facà konstantinápolyi illetőségű férfit hitvese] Ilie daszkálját [házitanítóját] Ienachi Cogălniceanu viszi magával Curù-Ceşmè-ből.”¹⁸

¹⁵ Ők Manuel Komnenos trapezunti császár környezetéből származtatták – alaptalanul – magukat. Sturdza 135–136.

¹⁶ Ariadna Camariano-Cioran: *L'Épire et les pays roumains. Monastères de Valachie dédiés à ceux des diocèses de Pogoniani et de Jannina*. Éditions de l'Association d'Études épirotes, Jannina 1984, 134.

¹⁷ „In Mart el [A. Ipsilanti] era la Constantinopol și se retrăgea, așteptându-și copiii cari-l nenorociseră, la casa de țară de la Curù-Ceşmè.” Nicolae Iorga: *Istoria Românilor*. Vol. VIII. *Revoluționarii*. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București 1938, 10.

¹⁸ „Un Ilie dascăl de la «Făcăoia» (soția lui Facà), luat de la Curù-Ceşmè de Ienachi Cogălniceanu; Forrás: *Cat. mss. Ac. Rom.*, I. p. 438., Uo., 10. (7. jegyzet).

Namármost, a formális logika szabályai szerint: ez az *Ilie* nevű házitanító, jóllehet akkoriban éppen egy másik, föltehetően gazdag konstantinápolyi görög család (a *Faca*-k) szolgálatában áll, az Ipsilanti família vidéki házában, a Curù-Ceșmè-i nyári rezidenciában él, vagyis minden jel szerint bizalmi viszonyban van velük, hiszen máskülönben nem lakhatna ott – még kevésbé Alexandru Ipsilanti és családtagjai távollétében. Épp ezek hazaköltözése miatt kell, föltehetően, új szállást keresnie!

Egy kis fantáziával s most már nem minden alap nélkül valószínűsíthetjük tehát, hogy ez az „*Ilie dascâl*” (újgörög nyelven *Elie didaskalos*) lehet a „hiányzó láncszem” a Manasses/Manassis/Manasz-családfán! Hiszen *Eliadès* nem jelent mást, mint *Elie*¹⁹ fiát, legalábbis vérségi leszármazottját.

Mindebből pedig *tényleg* az következhet, hogy Eliadès Manassis és Alexandros Ipsilanti gyermekkoruk óta ismer(het)ték egymást, már csak azért is, mert nagyjából egykorúak voltak: Eliadès csupán három esztendővel volt idősebb az 1736-ban született későbbi román uralkodónál.²⁰ Azt pedig több kútfőből is tudjuk már, hogy Jenache Ipsilanti fő dragomán gondos nevelési stratégiájának szerves része a görög *didaskalos* házhoz járatása, ne adj’ Isten, akár még szálláshoz juttatása is. Ha pedig feltételezésünk helytálló, akkor – ismételjük – ez az „*Ilie daskalos*” azonos Eliades Manasses apjával, s nagyon is életszerű, hogy „óráira” néha fiát is magával viszi, mi több, erre talán nincs is szüksége, hiszen maga is valóban – a családi legendát igazolva – az Ipsilanti-família háza népéhez tartozik!

A feltételezett apa kenyérkereseti forrása – a házi-tanítóskodás – pedig „logikusan” vonja maga után fia, Eliadès Manassis (Melenik, 1733. február 25. – Nagyszeben, 1813. október 15.) pályaválasztását és viszonylag akadálymentes, gyors havaselvei karrierjét!

¹⁹ Camariano-Cioran meg is nevez egy *Elie de Chypre* nevű görög értelmiségit, aki 1759-ben két levelet is intéz Néophite Cavsoyvitishoz, aki 1767 és 1784 között szintén a bukaresti fejedelmi akadémia tanára. Ám ez a „ciprusi” előnevű *Elie* nemigen hozható összefüggésbe a sztambuli „*Ilie házitanítóval*”. Ariadna Camariano-Cioran: *Les académies princieres de Bucarest et Jassy et leurs professeurs*. Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1974, 412.

²⁰ Az Ipsilanti-klán családfáját lásd Sturdza: *Dictionnaire* ... id. mű, 472.

De mit tudnak erről a magyar(országi) kútfők?

Első forrásunk megerősíti iménti feltevésünket a konstantinápolyi – *Ilie dascäl* – és Eliadész Manaszesz közötti kapcsolatról, hiszen hol *Illiadis*, hol *Iliades* formában említi. Mindkettő *egyértelműen* levezethető az *Ilie* névalakból! A Manasz családnek a magyar források szerint Görögországból Erdélybe vándorolt, s közelebről Nagyszebenben letelepedett őséről, „Illiadis-Iliades”-ről ugyanis azt jegyzik fel a krónikák, hogy ott „harminc éven át mint orvos működött és hasznos szolgálatokat tett egy a szenvedő emberiségnek, mint új hazájának”.²¹

Manassis Eliadès honosságának kérdése

Minden jel szerint tehát „Illiadis” (Iliades) Manasz valóban nem egyszerűen Alexandru Ypsilanti házi orvosa, hanem a havaselvi (fanarióta) fejedelem (1774–1782; 1796–1797) bizalmasa,²² bel- és külpolitikai tanácsadója és több ízben – például 1775-ben – Nyugatra küldött követe.²³ Mindennek következtében pártfogójának elmozdítása után először 1782-ben keres Erdélyben menedéket, innen hívja meg protektora még ugyanazon évben Konstantinápolyba házi orvosának; 1785-ben, miután egészségi állapotának

²¹ Lendvai Miklós: *Temes vármegye nemes családjai*. III. köt. Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat, Temesvár, 1903, 98. E. Manassis életéhez, közelebről ahhoz a társadalmi környezethez és szellemiséghez, amelyben Niamessyné Manasz Margit úkapja „szocializálódott” és csaknem egész élete során tevékenykedett lásd ismételtén Sturdza: *Dictionnaire...*, id. mű. E. Manassis-Manasses mentoráról, Al. Ipsilantiról, az egyik legjelentősebb „fanarióta” fejedelemtől lásd uo. 468.

²² Lásd Manassis Eliadis: ORATIO PANEGYRICA ad celsissimum ac serenissimum principem dominum DOMINUM IOANNEM ALEXANDRUM HYPSELANTAM serenissimum ducem totius Valachiae. Posita etiam est in principio EPISTOLA DEDICATORIA (Lipsiae [Lipcse], 1781, Ex Officina Breitkopfia) c. görög és latin nyelvű munkáját. Ebben a műben a szerző a fanarióta fejedelemnek az orvosképzés bevezetésére vonatkozó döntését így kommentálja: „Miért kellene a hajdani Athén után sóhajtoznunk, amikor egy Bukarestünk van helyette, amely kulturális és oktatási központ!” 51. (99. jegyzet). (az én kiemelésem – B-KB.) Lásd még erről Camariano-Cioran: *Les académies princières...* id. mű, 13–14. (!)

²³ Ez alkalommal az is feladatai közé tartozott, hogy a fejedelem által átépíteni szándékozott főiskola részére berendezni kívánt kísérleti laboratórium számára szükséges eszközöket beszeresse, s 1779-ben már bizonyosan ő is irányítja az ebben folytatott kísérleteket. Uo., 400.

megrendülése következtében lemond egy tervezett újabb itáliai utazásról, rövid ideig ismét Bukarestben kíván orvosi praxist folytatni, ám ehhez, fura módon, az osztrák hatóságoktól – közelebbről Jean-Louis-Joseph Cobenzl gróf császári diplomata közbenjárására Raicevichtől, Ausztria bukaresti ügynökétől – kér és 1785. szeptember elsején kap is támogató levelet. Ebben félreérthetetlenül szerepel a folyamodás célja: „*per procurarsi più facilmente un utile stabilimento*”. Magyarán, hogy könnyebben juthasson hasznos, s nyilván jövedelmező álláshoz ...²⁴

Nyolc hónappal később, 1786. május 12-én maga Herbert Rathkeal konstantinápolyi osztrák internuncius utasítja a bukaresti osztrák ügynökség titkárát, Petrosit, hogy Manasses doktorhoz intézett levelét haladéktalanul adja át a címzettnek, s ha nem volna Bukarestben, akkor Brassóban „vagy bárhol, ahol éppen tartózkodik.” Ugyanazon év szeptember 12-én a sztambuli osztrák külképviselet nyomtatékosan kéri a bukaresti ügynökséget, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt egy második levél kézbesítésére, mégpedig a következő figyelmeztetéssel ellátva: „Kérem, járjon el ugyanolyan óvatossággal, mint az első levél esetében.”²⁵

Ezt a mozzanatot életének és tevékenységének legalaposabb román ismerője, Ariadna Camariano-Cioran nemigen tudja mire vélni, a következő kérdést feltéve: „Különösnek tűnik számunkra, hogy Eliadès, aki diákként, s aztán tanárként, majd a Fejedelmi akadémia igazgatójaként oly sok évet töltött Bukarestben szükségét érezte, hogy támogató levéllel forduljon [Raicevich] fejedelmi titkárhoz. Vajon nem ismert-e elegendő befolyásos személyt akár a bojárok, akár az egyházi főméltóságok között, akik nem utasították volna el a segítségnyújtást?”²⁶

A talány megfejtéséhez közelebb kerülhetünk amaz „megvilágító erejű” passzus olvastán, amely a fiának, Manasz Györgynek szóló magyar királyi adománylevelben található. Így hangzik (a Manasz doktorra vonatkozó szövegrész kiemelve!): „Mi egyrészt némely hívünknek Felségünk elé eziránt előterjesztett kérésére, másrészt pedig jóságosan figyelembe véve hívünknek, tisztelt Manasz Györgynek, Torontál vármegye ítélobírájának feddhetetlen

²⁴ Érdekes egybeesés, hogy E. Manassis épp feltételezett pártfogoltja – Jean Manicatis – bukaresti iskolaorvosi kinevezésének napján kapja meg az osztrák támogató levelet (így még arra is gondolhatunk, hogy „átjátszotta” a posztot felesége rokonának ...).

²⁵ Camariano-Cioran: *Les académies princières...* id. mű, 402.

²⁶ Uo.

becsületességét és hűségét és hasznos szolgálatait, melyeket ő *elhunyt atyjának avval szerzett érdemein kívül és felül, hogy mint orvosdoktor harminc és néhány év lefolyása alatt Nagyszebenben, Erdély nagyfejedelemségünkben orvosi tudományával a szenvedő emberiség javára hasznos munkásságot végzett, és hogy azután Ypsilanti akkor moldvai fejedelemnek kiválasztott ügyvivőjeként 1788-tól 1796-ig a Mi legfelsőbb szolgálatunk javát előmozdította avval, hogy a nevezett fejedelem saját, említett fejedelemségét elhagyva a Mi császári-királyi területünkre költözött, ő maga bármily körülmények helyzethez és az alkalmak követelményeihez képest, nevezetesen a katonai Ludovika Akadémia felállítására ötszáz forintot hazafiasan felajánlva, azután 1809-ben a francia háború alkalmával az általános nemesi fölkelés meghirdetésekor, hazafias buzgalomtól indítatva egy, minden kellékkal felszerelt és az ő saját költségén eltartandó lovast állítva ki.*²⁷

Eddig csupán feltételeztük, de most már szinte bizonyos: időközben Habsburg alattvaló lett!

Ugyanerre a következtetésre jut A. Camariano-Cioran is, ekként érvelve: „Az a sietség, amelyet az osztrák diplomácia tanúsított, hogy védelmet nyújtson neki és közbelépett támogatása érdekében azt bizonyítja, hogy, hogy Manassis Eliadès, erdélyi tartózkodása után osztrák alattvaló lett.”²⁸

Sőt, ha jobban megnézzük idézett passzusunkat tüstént szemünkbe ötlük egy többlet-információ, amellyel eddig nem rendelkezünk, nevezetesen, hogy Iliades Manasses a fanarióta uralkodó – úgymond – „kiválasztott ügyvivője”! Azt már eddig is tudtuk, hogy volt rá eset, miszerint Ipsilanti bizalmas nyugati küldetéseket bízott rá, de arról nem volt tudomásunk, hogy állandó diplomáciai különmegbízottjának tekintette, mégpedig 1788-tól 1796-ig folyamatosan. Ebben csak az a bökkenő, hogy 1786-tól 1788-ig volt moldvai, majd 1796-1797-ben újabb 15 hónapig Havaselve fejedelme. Vagyis, bár az értesülés minden bizonnyal valós tényeken nyugszik, kronológiailag nem hajszálpontos.

Összefoglalva: Manassis Eliadès/Iliades Manasses – a Manaszjak első ismert őse és névadója – kacskaringós életútja nyilván rengeteg meglepetést

²⁷ Adománylevél és a királyi jog adományozása a hodonyi birtokra, valamint a hodonyi előnévre vonatkozólag Manaszgy György stb. részére. – 16. 015/1836. szám. (Teljes szövegét lásd a Manaszgy Margit naplójegyzeteinek csonkítatlan kiadását tartalmazó, előkészületben lévő kötet dokumentumai között.)

²⁸ Camariano-Cioran: *Les académies princières...* id. mű, 403.

tartogat még a kutatás számára, nem is beszélve „választásának” belső (szociológiai, politikai, lélektani, identitási) motívumairól. Hiszen nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Alexandros Ipsilanti bukaresti újjörög tannyelvű „fejedelmi akadémiaja” hajdani híres tanára, Manassis Eliadès macedo-román eredete és görög műveltségisményei ellenére nem a román nemzetérválás és -építés kézenfekvőnek látszó útját választotta, hanem – egyszer s mindenkorra kijelölve leszármazottjai sorsképletét is – a nemesi típusú magyart, amelyet utódai sikerrel teljesítettek be.

Rövid írásunkban e hosszan elnyúló folyamat nyomon követéséhez és későbbi alaposabb elemzéséhez próbáltunk néhány új elemmel hozzájárulni.

Zugló, 2016. február 10.